

ИНТЕЛЕКТУАЛЦИ У ПОЛИТИЦИ

Апстракт

Написан на познатим изворима и постојећој историографској литератури овај рад представља покушај указивања на поједине важне садржаје политичког ангажовања интелектуалне елите – мошаве политичког деловања, специфичан доживљај политике и улоге научника у њој, питање одговорности пред владом и народом, проблем моћи или немоћи да се утиче на збивања и друштвене процесе, стваран допринос цивилизацијском напретку нације.

Кључне речи: Краљевина Србија, Краљевина Југославија, интелектуална елита, политичке партије, политичке идеје, појединац, друштво

Последњих деценија српска историографија обogaћена је низом вредних истраживања о учешћу научника и интелектуалаца у политичким дешавањима, захваљујући којима смо много сазнали о ангажовању како појединаца тако и ширих група, повезаних национално, идејно, политички и генерацијски. Наша досадашња сазнања, међутим, односе се пре свега на последње деценије XIX и прве деценије XX века. Најмање је оних који би нам више саопштили о другој половини XX века, а отуда и било каквих упоредних анализа улоге интелектуалне елите у различитим периодима векова иза нас. Изостале су, такође, и подробније стручне расправе о мотивима политичког деловања интелектуалаца, њиховом специфичном доживљају „политике” и своје улоге у њој, питањима одговорности пред владом и народом, моћи или немоћи да се утиче не само на политичка збивања него и на развој друштва, стварном доприносу цивилизацијском развоју нације. Постојећа истраживања ипак омогућавају да се у бар нека од наведених проблема унесе мало више светла, при чему као добар истраживачки узорак може бити узета генерација српских научника рођена 60-их и 70-их година XIX века, која је политички постајала активна у деценијама испред.¹

Према истраживањима Љубинке Трговчевић, та је генерација била „аутентично национална” (с домаћим високим образовањем), „политички нехомогена” и „страначки подељена”.² По оцени Владимира Ђоровића, пак, њене су детињство и младост испуњавали „најмрачнији и најружнији догађаји новије српске историје: унутрашње борбе између радикалне демократије и својевољног и суровог краља Милана, зајечарска буна, српско-бугарски рат, породичне борбе у династији, абдикација Миланова, грубост намесништва...”.³ Сабирајући исти неоториви след проблема и догађаја, Коста Милутиновић је за оне који су стасавали у Србији у другој половини XIX века написао како су имали „тешку и суморну младост”. За њега је то пре свега и једино било „доба пуно буна и ратова, унутрашњих криза и страначких борби, политичких преврата и династичких смутњи, економских невоља и друштвених неправди”, због којих су пре времена губљене „илузије младости”, „вера у људе”, „поуздање у себе” и „нада да ће бити боље”.⁴

Овим би мишљењима и наводима, међутим, требало додати да су управо те генерације, упркос бројним тешкоћама, успешно окончале процес стварања модерне српске државе, са свим институционалним формама једног грађан-

TI=Интелектуалци у политици
AU=Радојевић, Мира
DC=316.344.32(497.11)“19” ;
32:929(497.1)“19”
ID=153374732

¹ У српској историјској науци проблемом „генерација”, тј. периодизацијом по политичким генерацијама и периодизацијом интелигенције посебно су се бавили Радош Љушић и Љубинка Трговчевић. Утврђујући периодизацију по генерацијама, Радош Љушић је узимао у обзир људе рођене у „једном дужем распону, од једне до три и четири деценије”, руководећи се „неком важном политичком, културолошким, привредном или другом идејом која је обележила једно краће доба” (Р. Љушић, „Државно-друштвена и генерацијска периодизација нововековне Србије /1804–1918/”, *Српске политичке генерације /1788–1918/*, зборник радова, Београд 1998, стр. 9–30). У историји интелигенције у Србији XIX века Љубинка Трговчевић је разликовала три периода: 1) до средине века; 2) од 50-их до 70-их година; 3) од 80-их година до почетка Првог светског рата (Љ. Трговчевић, „Српска интелигенција у XIX веку – западни и источни утицаји”, у: *Европа и Србија*, зборник радова, Београд 1996, стр. 262–263; Љ. Трговчевић, „Генерације интелектуалаца или генерације образованог грађанства у Србији 19. века”, *Српске политичке генерације /1788–1918/*, стр. 47–57).

² Исто, стр. 54–55.

³ В. Ђоровић, *Портрети из нове српске историје*, приредио Д. Т. Батаковић, Београд 1990, стр. 220.

⁴ К. Милутиновић, „Књижевни и научни лик Јаше Продановића”, *Споменица Јаше Продановића*, Београд 1958, стр. 11.

⁵ Видети: М. Грол, *Из преградине Србије. Утисци и сећања о времену и људима*, Београд 1939, стр. 48, 84–85, 124, 147, 154; М. Радојевић, *Научник и политиколог. Политичка биографија Божидара В. Марковића (1874–1946)*, Београд, 2007, стр. 38–41, 114.

⁶ Немогућност бекства од политике има и друга објашњења. У својим дневничким белешкама Јован Жујовић је забележио више наговарања да се политички ангажује. Стојан Новаковић га је звао да као посланик уђе у Народну скупштину, „макар само за један дан”, како би бранио интересе Велике школе, али и сам био „омрачен”. Убеђујући га да прихвати министарско место у Влади, краљ Александар му је казао: „Морате. Хоћемо и Вас у дисциплину...” (Ј. Жујовић, *Дневник*, књ. I, приредио Д. Тодоровић, Београд 1986, стр. 61, 64). Наведена „присиљавања” Латинка Перовић је тумачила колективистичким менталитетом друштва које, „по дефиницији, не признаје право на разликовање и не подноси независност појединца” (Л. Перовић, „Научник и политичар: Јован М. Жујовић /Прилог проучавању српске елите/”, *Токови историје*, бр. 1–2/1993, стр. 58).

⁷ Д. Ђорђевић, *Милован Миловановић*, Београд 1962, стр. 20.

⁸ Наведно према: М. Костренчић, „Џвијићеви погледи на научан рад и на политику”, *Нова Европа*, књ. VIII, бр. 1, 1. јул 1923, стр. 7.

⁹ Д. Јовановић, *Људи људи... Медаљони 94 политичких, јавних, научних и других савременика са фотобиографијама*, књ. II, Београд 2005, стр. 204.

¹⁰ Д. Јовановић, *Људи људи... Медаљони 46 умрлих савременика са фотобиографијама*, књ. II, Београд 1975, стр. 105.

¹¹ Ј. Продановић, „Скерлић као политичар”, *Српски књижевни гласник*, књ. XII, бр. 3, 1. јун 1924, стр. 186–195. Насупрот Јаши Продановићу, који је већину наведених особина налазио у Јовану Скерлићу као једном од ретких идеалних политичких посленика, Милан Грол је – не оспоравајући му највредније људске квалитете – сматрао да је био „ретор, поета и трибун”, чија уверења нису имала политички објективизам, него „фанатизам верских догми” (М.

ског друштва, досежући уз то и највећи национални циљ – ослобођење и уједињење неослобођених саплеменика. И један и други задатак остварени су огромним поуздањем у сопствене снаге, прављењем програма за више генерација и способношћу да оно што је замишљено буде и остварено.⁵ Управо у том, по многим мишљењима најплодотворнијем периоду у српској историји, дошло је и до најприметнијег учествовања научника у политици. Њихово политичко и историјско искуство непоновљиво је. Били су не посматрачи него и ствараоци историје, сведоци најдраматичнијих догађаја, саборци у борби за остварење грађанских и националних идеала, учесници балканских и великих светских ратова, сведоци распада четири царства, творци нових држава и немоћни очевици њихове пропасти. Рађали су се у малој српској престоници или србијанским паланкама, а умирили у граду промењеном до непрепознатљивости или у светским метрополама; образовање су стицали на београдској Великој школи, а настављали га у великим европским универзитетским центрима, очију отворених за безброј неслућених ствари и сазнања које је нудио „велики свет”. Да ли су могли да побегну од политике?

Интелектуалце су науци усмеравале личне стваралачке склоности, а у политику их водила жеђ за модерном државом по европском узору и немилим их поступцима силили недемократски режими. Било је то време које никоме није допуштало да остане „по страни”. Напоран рад у науци и политици, али и прихватање разних неугодности као нечег што иде уз политички ангажман, постајали су за многе од њих више од личног опредељења, готово императив живота и историјске ситуације. У Србији тог доба политика је била и страст и национална потреба.⁶ У исто време, политика и наука постајале су тешко одвојиве. Велика школа представљала је „предворје” политике, омогућавајући – по речима Димитрија Ђорђевића – „двоструку каријеру: научничку и политичку”. У земљи сиромашној интелектуалцима политика се деценијама „јагмила за професоре”, а професура је, с друге стране, српском политичару „давала научнички ореол и ауторитет у једној још увек полуписменој средини, у којој се наука сматрала неком мистичном узвишеношћу”.⁷ У политичке борбе укључивали су се чак и они који су делили мишљење Јована Џвијића, по коме је научник требало да у себи „развија одбојност према политичким ситницама и инфамијама”, чувајући се „политичке ларме и политичког шарлатанства”.⁸ Сличан став одговарао је многим интелектуалцима. Сећајући се Божидара (Боже) Марковића, професора Правног факултета и првака најпре Самосталне радикалне а потом Демократске странке, Драгољуб Јовановић је написао како је био „сувише господин да би водио странку, ма била и господска”.⁹ Неретко крути и идеалистички несавитљиви, интелектуалци су често покушавали да се политиком баве као науком. По речима Драгољуба Јовановића, један од оних који су политику узимали не само као праксу већ и као науку, био је Јаша Продановић, „професор књижевности који је хтео да буде политичар и државник”.¹⁰ Барем једним делом ово је мишљење потврђивао сам Јаша Продановић. Говорећи о политичким особинама Јована Скерлића, изложио је како види правог политичара и какве особине – „мисаона, радне и осећајне” – од њега очекује: моћ предвиђања, велику способност брзог расуђивања, развијена социјална, морална и хумана осећања, веру у оправданост својих идеја и њихову победу, хармонију интелекта, осећања и активности, љубав према народу, моралну снагу, ратничку и витешку храброст за политичку и националну борбу.¹¹ У размишљањима о потребним квалитетима и одговорности интелигенције на истом је трагу био и Љубомир (Љуба) Стојановић, верујући да друштво

могу покренути напред само они образовани људи који у себи спајају „праву интелигенцију и социјалност”.¹²

Сем тог специфичног погледа на улогу и профил политичара и на бављење политиком уопште, научници и професори повремено су тешко доживљавали одвојеност од својих научних послова зарад политичких, у којима су видели грађанску и националну обавезу. Неки од њих жалили су се на „расцепљеност између науке и политике”, како је то двојство назвала Латинка Перовић.¹³ „Не радим довољно у политици због школе, ни у школи довољно због политике”, жалио се Јован Жујовић колегама професорима Кости Стојановићу и Дражи Павловићу, а они се потпуно слагали с њим.¹⁴ За Љубу Стојановића, политика је, како је писао Милану Решетару, представљала „најважнији посао који се у држави ради”. „Чиста наука” је од ње била неодвојива: „Као што је апсурдно оно *l'art pour l'art*, исто тако нема науке ради науке, већ је она у вези са животом, са политиком.”¹⁵ Његови савременици, пак, сматрали су да је политичко деловање знатно ометало научни рад као право, животно његово опредељење, коме је требало да остане веран.¹⁶

У годинама Првог светског рата, током којих је дошло до најпунијег укључивања научника у програм владе Краљевине Србије, одбрану државне независности и промовисање југословенске идеје, Павле Поповић је туговао за временом које неповратно губи, запостављајући започете научне радове. Већ у јесен 1914. године чезнуо је да се врати универзитетским обавезама. „Брине ме нарочито ово”, писао је Јовану Јовановићу Пижону, „шта ћу ја да радим да бих посвршавао своје започете послове на 'науци и књижевству'? Хоћу ли ја живети толико да могу све то посвршавати? 47-ма година, еј брате! Колико још треба да живим да бих посвршавао? Страшно! И хоће ли ускоро наступити околности да се човек може посветити књижевству? Мучно. Ја кажем да је Скерлић најсрећнији човек, што је умро кад се завршавала једна периода. Какав мене период чека? Хоће ли бити још довољно мира да човек може радити ствари своје, оне из периода мира? Бринем се, врло се бринем. Овако бити отргнут од својих послова, у моменту кад сав треба на њих лећи, то је рђаво. И још одозго, оне цукеле швапске разориле ми Семинар (а ко зна? можда и моју библиотеку), и семинарске књиге, колико их је остало, леже несређене на патосу једне собе, неупотребљиве, док се не нађе стан за Семинар и док се библиотека семинарска не уреди.”¹⁷

У годинама које су следиле Павле Поповић се, радећи управо на пропаганди југословенске идеје, макар и делимично, враћао својим научним опредељењима,¹⁸ али је остало присутно и то већ тако рано исказано незадовољство због напуштања семинарских послова. Не тако јасно речено, али ипак приметно, било је и жаљење Јована Жујовића, који је повремено негодовао што му се у дужност стављају научно-пропагандни задаци који нису улазили у границе његових научних специјалности. „Какве су то Ваше дипломатике”, питао је Александар Белића, августа 1918. године, „када пишете да ћу ја неке 'штрикле' попуњавати. Где су Вам флористе и фаунисте? Или мислите, као и ја, да – почем сам струку занемарио, могу о свима струкама писати.”¹⁹

Ратне године отвориле су и питање лојалности научника према влади која им је поверавала научно-пропагандне послове, посебно актуелно у времену након војног слома и јачања опозиције политици Николе Пашића. Одбијајући позив Боже Марковића да ради састанка са емигрантима из Аустроугарске дође у Париз, Јован Жујовић је у писму Јовану Јовановићу Пижону примећивао: „Ово би можда било корисно, а за мене и интересантно, али ја сам представник старих чиновника, који не дају сами себи одсуства, нити самовољно, без упутстава,

Грол, „Дневни записи”, *Летњици Машице српске*, 4. октобар 1994, стр. 561). У истом смислу, Владимир Ђоровић је веровао како су „извесне политичке догме” Љубе Стојановића биле „више израз једног професорског теоретичара, него једног политичара или државника Србије на почетку XX века”, наводећи чак, по свом мишљењу, његове погрешне политичке потезе (В. Ђоровић, „Љубомир Стојановић”, *Прилози КЈИФ*, књ. XI, св. 1–2, Београд 1931, стр. 28).

¹² Љ. Стојановић, „Памет и срце”, *Нова Европа*, књ. XXII, бр. 1, 16. јул 1930, стр. 1–3.

¹³ Л. Перовић, н.д., стр. 55.

¹⁴ Ј. Жујовић, н.д., стр. 247.

¹⁵ М. Решетар, „Из писама пок. Љубе Стојановића”, *Прилози КЈИФ*, књ. XI, св. 1–2, Београд 1931, стр. 48, 51.

¹⁶ „И поред тога што је дуго година био политичар, њега политички рад није могао свега да обузме”, написао је Александар Белић. „Његова је душа била у научном послу, у научном раду” (А. Белић, „Љубомир Стојановић”, *Јужнословенски филолог*, књ. IX, Београд 1930, стр. 304–305). Владимир Ђоровић је такође сматрао како је посвећивање политици штетило науку (В. Ђоровић, „Љубомир Стојановић”, стр. 28).

¹⁷ Архив Југославије (АЈ), з. Ј. Јовановић Пижон (80), 80–38–539/542.

¹⁸ Видети: П. Поповић, *Из дневника*, приредио Б. Љ. Поповић, Београд 2001; Љ. Трговчевић, *Научници Србије и стварање југословенске државе 1914–1920*, Београд 1986.

¹⁹ Архив САНУ, Заоставштина А. Белића, 14.386–IV–212.

прелазе границе своје дужности и свога делокруга. Ако г. Министар налази да ја то могу учинити, размислићу када и шта ваља учинити.”²⁰ Овом се изјавом већ тада дистанцирао од свих оних који су, по његовом мишљењу, прекорачивали добијена овлашћења, дајући себи превелику слободу у односима са владом или неким од њених министарстава појединачно. Тај свој прекоран став и доцније је више пута понављао.

У писмима Љубомиру (Љуби) Давидовићу, на пример, наглашавао је како себи не допушта „ни један дан залуднога бављења овде о државном трошку”, као и да се сматра „дисциплинованим чиновником” који следи владина упутства.²¹ Жалио је отуда Николу Пашића, који је „заиста сувише добричина”, али и Србију, јер „заслужује да њени службеници буду ревноснији на послу и савеснији спрам њене касе”.²² Па и доцније, у време у коме је већина научника, не одобравајући политику владе у југословенском питању и сматрајући је одговорном за војни слом, заузимала према њој све критичнији став, Јован Жујовић је, поново у писму Љуби Давидовићу, истакао: „нећу као ови наши великодостојници на туђем огњишту, у изгнанству, радити против Владе, против другова у њој, против режима – против извесних елемената боље будућности наше”.²³ Напокон, готово при крају рата, у писму Александру Белићу, још једном је о себи говорио као о „послушнику званичне политике”.²⁴

Насупрот оваквим ставовима, у погледима и деловању једне групе пре свега млађих интелектуалаца, нарочито оних окупљених око Новинарског бироа у Женеве и његовог шефа Боже Марковића, запажао се другачији политички нерв, у коме је било и понешто од генерацијских размимоилажења. Испољен најпре у склоности као што већој аутономији у раду, у наредним је годинама и збивањима показао различито схватање политичке дужности, обавеза и одговорности. Божа Марковић се сматрао „мобилисаним”,²⁵ али истовремено мисаоно слободним и у личном ангажману независним од било чијег ауторитета и надлежности. Све чешће иступајући мимо владиних погледа, политике и инструкција, удаљавао се од ње и поистовећивао своје деловање са политиком Југословенског одбора. Могуће је да је наглашеност, готово искључивост таквог опредељења, била један од разлога због којег се готово нико изван женевског круга није солидарисао с њим и његовим истомишљеницима оног тренутка када је Влада Николе Пашића одлучила да присилним мерама заустави такву опозициону делатност.²⁶

Уз проблем имања или немања обавезе на послушност влади стоји и запитаност над квалитативном могућношћу коју су научници и интелектуалци имали у покушајима да утичу на званичну владину политику, осим што су вршили притисак на Николу Пашића и идејно помагали страначку опозицију његовој политици. Досадашња истраживања упућују на закључак да се Никола Пашић користио њиховим знањем, патриотизмом и угледом међу европским интелектуалцима, али да га то није обавезивало у политичким одлукама које је доносио. Искуство ангажованости интелектуалаца на Конференцији мира у Паризу 1919–1920. године показује да њихов научни допринос није био праћен одговарајућим политичким утицајем. Политика се још једном користила науком и научницима онолико колико јој је одговарало, задржавајући одлучујућу реч у доношењу конкретних решења за најважнија и најосетљивија питања. Ово није био случај само са делегацијом Краљевине СХС, у којој се налазило више дестина интелектуалаца, већ и с другима које су исто тако у својим редовима имале бројне научнике. По речима Андреја Митровића, „у делегацији Краљевине СХС, попут општих прилика на тој конференцији мира, политичари су у начелу ставили научнике у положај својих помагача. Наравно, политичари су ти који су

²⁰ Писмо од 8/21. јуна 1915 (АЈ, 80–4–405/406).

²¹ Писма од 20. јула 1915 (исто, 80–48–512) и 1. августа 1915 (Архив Србије /АС/, л. ф. Ј. Жујовића, 109).

²² Писмо од 16/29. августа 1915 (Ј. Жујовић, *Дневник*, књ. II, стр. 179).

²³ Писмо од 9. октобра 1916 (АЈ, з. Љ. Давидовић, док. 13).

²⁴ Писмо од 4/17. августа 1918 (Архив САНУ, Заоставштина А. Белића, 14.386–IV–212).

²⁵ Писмо Јовану Јовановићу Пижону од 20. септембра / 3. октобра 1916 (АЈ, 80–37–325).

²⁶ Више: М. Радојевић, н. д., стр. 262–297.

стручњаци за вођење политике и за политичку игру, а такође они су једини носили сву одговорност – њима у сваком случају припада одлучујућа улога у сваком погледу. Али, наука као извор поузданих судова и могуће најтачнијих чињеница ипак је могла да послужи као извор политичких ставова. Но, ниједна политика се није желела обавезати да унапред буде ограничена научним резултатом на пољу деликатних политичких питања. Југословенски стручњаци, посебно Јован Цвијић, извршили су утицај на политику, али су углавном пре свега сабрали огроман доказни материјал за поткрепљење ставова које је политика без науке заузела. Што су се у југословенском случају једни и други ставови у већини случајева слагали учинило је да највећи део сакупљеног материјала постане чињенички темељ вођеној политици²⁷.

Упоредо са овим искуством српски и југословенски научници стицали су важне поуке и из историјата Југословенске демократске лиге, основане у Паризу у новембру 1918. године, са циљем „да ради на потпуном стапању Срба, Хрвата и Словенаца у културно-националну целину; да њиховом заједничком снагом развија југословенску културу, и да живот нове државе стави на чисто демократску основу”.²⁸ Лига је, осим тога, требало да делује ванстраначки и помиритељски, те је већ при оснивању задобила симпатије већег броја интелектуалаца и то са готово целог југословенског простора. И поред тога, у првој заједничкој држави Јужних Словена показало се да тзв. приватна иницијатива, било политичара било интелектуалаца, није могла да оствари већи политички утицај без снажне политичке подршке осигуране у добро организованој политичкој странци.²⁹ Кратко и безутицајно постојање Лиге, с једне стране, представљало је завршетак учешћа научника у конституисању југословенске државе и њиховог напора да јој поставе што чвршће и демократичније темеље, а с друге, тек почетак низа повремених и неуспешних покушаја интелектуалаца да помогну у решавању најтежих проблема међуратне Југославије.

Сам председник Лиге, Јован Цвијић, кога су многи видели на месту председника прве југословенске владе, написао је потом у својим белешкама како је његов „јавни рад изван универзитета и науке завршен... са даном уједињења и утврђивања граница”.³⁰ Поучен искуством Првог светског рата, Конференције мира и Југословенске демократске лиге, угледни научник је на инсистирање личних и политичких пријатеља да својим присуством помогне покушај интелектуалаца да на конференцији заказаној за 28. јун 1922. године у Сарајеву, којом је требало утицати на ревизију Видовданског устава и ублажити даље српско-хрватске расправе око државног уређења, у једном приватном писму изрекао суд о дотадашњем учинку интелектуалне елите и њеним даљим могућностима. „Ја ћу доћи 28. јуна”, написао је Николи Стојановићу, „као што Вам (је) Г. Божа Марковић јавио, јер не могу да не учиним својим пријатељима услугу; али је више нећу чинити.

Себе доводим у амфибијски положај. Нећу у активну политику јер сам себи ставио друге задатке, а једнако се мешам у питања која су еминентно политичка, као што ће бити предмет нашег разговора у Сарајеву. Прави човек (и обичан практичан човек, који тражи циља свему што ради) треба после тога да извуче конзеквенце и да развије акцију, а мени то није намера. Према томе је мој положај комичан, јер изгледа и да би хтео и да не би хтео. А то у ствари није тако, и само ме моји пријатељи доводе у тај положај.

А ти пријатељи, како у Сарајеву тако и ови овде, да не помињем политичке евнухе (иначе одличне људе и књижевнике) а ла Марјановић, баве се управо само политичком *литературом*: новине, часописи, састанци за 'споразумевање' и 'ра-

²⁷ А. Митровић, *Југославија на Конференцији мира 1919–1920*, Београд 1969, стр. 102. Видети и: Љ. Трговчевић, *Научници Србије и стварање југословенске државе 1914–1920*, стр. 242–245.

²⁸ *Југословенска демократска лига. Привремена правила* (Архив САНУ, Заоставштина Ј. Цвијића, 14.460–III–В–101).

²⁹ Видети: К. Бастаић, „Југословенска демократска лига и њени претходници”, *Зборник радова Правног факултета у Загребу*, бр. 3–4, Загреб 1962, стр. 166–180; Б. Глигоријевић, *Демократска странка и политички односи у Краљевини Срба, Хрватска и Словенаца*, Београд 1970, стр. 32–35; Љ. Трговчевић, *Научници Србије и стварање југословенске државе 1914–1920*, стр. 242–245; М. Радојевић, н. д., стр. 304–321.

³⁰ Архив САНУ, Заоставштина Јована Цвијића, 14.460–III–А–в–6.

шчишћавање', све врло добро као такво, али ниједан не силази у народ и не ради да придобије народ. Кад су при ступању на папство нападали Леона XIII у новинама, он се шалио са тим противницима: *ce n'est que la literature*. Изгледа ми да тако о вашим 'акцијама' мисле политичари који владају, само то грубље кажу.

Шта вреди сва та литература без праве снаге, једине која вреди у парламентарној земљи: народ, посланици, што већа група у Скупштини. Ко то има, а мисли како ви мислите, он зовне Хрвате и споразуме се. А овако! Нашто све то за вас кад акције нема, осим литерарне?

Молим Вас да ово писмо прочитате ГГ. Јеремићу и Грђићу да бар знају прецизно моје мњење и можда ћете се разговором сложити са мном и оканути се тих састанака и литературе – место агитације у народу или улажења у групу, која има политичку снагу.³¹

Одговарајући на новинске написе у којима је састанак у Сарајеву, на Илици, тумачен као зачетак једне политичке партије са њим на челу, сам је Јован Цвијић оспорио сваку сличну могућност. Према концепту који је том приликом правило, на конференцији није било речи о оснивању нове политичке странке, а још мање о његовом уласку у активну политику. Позиву се, како је рекао, одазвао после више молби и апела пријатеља, од којих су неки били објављени у јавности, али је и сазивачима конференције било познато да не жели да се политички ангажује. Образлажући потом своје лично виђење улоге интелектуалаца у друштву, њихов однос са политиком и узроке државне кризе, у извесном је смислу демантовао себе, јер је тврдио да интелектуалци морају да кажу своју реч о друштвеним и политичким проблемима. Суштински, он је само био против непрекидних и замарајућих, а јалових разговора без конкретних позитивних резултата и придобијања снажне политичке партије, способне да оно што је договорено успешно реализује. Истовремено, у овом одговору је дао вредну анализу друштвеног и политичког положаја интелигенције у југословенској држави.

„Али, и ако нећу у партијску политику”, нагласио је, „ја сам од увек с највећим интересовањем пратио сва велика питања своје земље и свога народа, и нећу се ни од сада устручавати да о њима у приликама кажем свој суд. А тако је и питање: данашње затегнуто стање српско-хрватских односа, због кога су укочене многе интелектуалне енергије и које је знатна сметња развоју наше народне цивилизације. Затворили смо се сами у себе, престали су шири разговори и споразумевања. То не ваља. То није у интересу нашега народа и велике јужнословенске мисли, и то се мора прекинути. Да то са своје стране обележим, одазвао сам се позиву пријатеља и посетио конференцију у Илици, која је била врло конструктивна.

У оваквим приликама рад интелигенције мора бити инспирисан много вишим циљевима него што су нејасне намере неколико партијских шефова и са српске и са хрватске стране, за које често не знамо ни да ли су за народно јединство. Сасвим је свеједно шта ће они мислити о раду интелигенције.

Познато ми је из доста великог искуства да су врло много употребљавали разлоге, мисли, план интелигенције, кад се то могло сложити са њиховим личним и партијским интересима и тежњама да остану на власти; а нападали су је кад су се поплашили за те своје интересе. И сада они ради таквих напада и ради таквих интрига (о којима мисле да су саставни део политике) имају два таква листића у Београду каквих ни у Турској нема.

Ретко је шта мање племенито од таквих начина њиховог рада. Али се на то треба навићи. Промена ће доћи, кад се дигне ниво политичке свести и разумевања у народу.

³¹ Концепт писма од 7. јуна 1922 (исто, 13.484/1.236–12).

Кашто би и пријатељи могли бити у горњем погледу мало више деликатни, и јасно одвојити оне који неће и не треба од оних који хоће и треба да уђу у активну партијску политику.”³²

Разложности и оправданости наведених закључака Јована Цвијића ипак треба додати запитаност није ли и сам – задржавајући лагодну позицију посматрача и критичара, одбијао да прихвати пуну одговорност и личним се ауторитетом заложи за побољшање односа и стања у држави. Реалност његових упозорења показала се у наредним годинама, током којих све до јесени 1934. године није било значајнијег окупљања интелектуалаца, обједињених покушајем утицања на политичка збивања. Иницијативу су тада дали загребачки интелектуалци међу којима су били најугледнији представници хрватске културе, науке, политике и привреде, укључујући и неколико црквених великодостојника на челу са надбискупом Антуном Бауером. Намесништву и јавности они су предали свој Меморандум, чија се основна идеја налазила у захтеву за поштовање законитости у оквиру постојећег система и либералнију примену тада важећих закона. По речима Љуба Бобана, овај документ није представљао толико политички програм колико предлог низа мера којима би била створена повољнија политичка атмосфера, као предуслов за политичку концентрацију. Осим тога, како су сви подносиоци били на неки начин везани за режим, због чега нису ни тражили промену постојећег система, цео случај могао је бити посматран као „дијалог унутар режимских кругова”. Разлог велике узбуне која је настала није се отуд налазио у садржини Меморандума, већ у деликатности тренутка у коме је поднет, а потом и у чињеници да су се кроз полемику која је уследила преламали и дискутовали најважнији државни и политички проблеми.³³

У том сукобљавању мишљења дошло је и до представке београдских интелектуалаца, упућене на исту адресу, а под утицајем загребачког документа назване Меморандум београдских интелектуалаца. Први његови потписници били су: Слободан Јовановић, Јован Жујовић, Никола Стојановић, Божа Марковић, Павле Поповић, Богдан Гавриловић, Влада Петковић, Станоје Станојевић, Кирило Савић, Тихомир Ђорђевић, Душан Васиљевић, Тома Живановић, Живан Спасојевић.³⁴ Објављивању документа требало је да претходи заједничка изјава загребачких и београдских интелектуалаца, али та идеја није реализована, што је подстакло Анту Трумбића да у једном ироничном коментару примети како све скупа представља „измотавања” Слободана Јовановића, Павла Поповића и њима сличних. „Мудра посла професора београдског универзитета”, закључивао је на крају.³⁵ Исто тако, насупрот планираној оштрини, Меморандум београдских интелектуалаца био је још мање конкретан и радикалан од загребачког, из којег су усвојене основне поставке: наглашавање државног јединства, спољне опасности и нужне унутрашње концентрације демократских снага. Уопштеност текста имала је сличне узроке као и у загребачком случају, јер ју је, с једне стране, диктирала потреба да се окупи што већи број потписника, а с друге, страх од радикализовања ситуације праћен неспремношћу на сукоб са режимом.³⁶

Састављен уопштено и више декларативно, без јасне идеје, конкретног предлога и чврстине у ставу, београдски меморандум примљен је хладно управо од оних којима је био намењен. Драгољуб Јовановић чак сведочи да су његови потписници, у првом реду Влада Митровић (ректор), Слободан Јовановић и Божа Марковић, тражећи да буду примљени у аудијенцију, чекали позитиван одговор пуних шест недеља и на крају морали да одустану.³⁷ У том погледу београдски меморандум поделио је судбину загребачког, који је бар изазвао веће реакције владиних кругова и режимских организација. Колико је познато, није

³² Исто, 14.460–III–Б–3. О конференцији на Илици више: Б. Глигоријевић, н. д., стр. 266–272; М. Радојевић, н. д., стр. 335–340.

³³ Видети: Љ. Бобан, „Загребачки меморандум (1934)”, *Историјски институт Славоније – Зборник*, бр. 7–8/1970, стр. 287–331.

³⁴ Поменути имена налазе се на тексту Меморандума сачуваном у Заоставштини Федора Никића (Архив САНУ, 14.530/VIII). Његова штампана верзија, објављена у *Новој Европи* (књ. XXVIII, бр. 7, 26. јул 1935, стр. 205), садржи само три потписа: Слободана Јовановића, Боже Марковића и Владимира Мирковића, уз напомену да им следи „још око четрдесет потписника”.

³⁵ Наведено према: Љ. Бобан, н.д., стр. 314.

³⁶ Архив САНУ, Заоставштина Ф. Никића, 14.530/VIII.

³⁷ Д. Јовановић, *Људи, људи...*, *Медаљони 94 политичких, јавних, научних и дружних савременика*, стр. 203.

уследила ни важнија подршка било које странке, мада су после краљеве смрти и саме појачавале политичку активност.³⁸

Да ће се са интелектуалцима све мање или готово никако рачунати као са озбиљнијим чиниоцем у држави, показало се средином 1937. године у реакцијама не само власти него и хрватске опозиције, изазваним новим покушајем сарадње и постизања компромиса на питању државног преуређења између српске и хрватске интелектуалне елите. Две стране сложиле су се да државу треба преуредити на федералним основама, али не и у питању броја савезних јединица. Неслагање је изазвало питање Војводине, коју су београдски интелектуалци видели у оквиру српске јединице, а не као посебну област.³⁹ У јавној расправи која је тада поведена, са становишта значаја ове иницијативе интелектуалаца, битан је одговор који је дао Влатко Мачек, задовољавајући интересовање новинара *Времена*. Према писању овог листа, шеф хрватске опозиције и признати вођа Хрвата казао је: „Ја заступам једно становиште за споразум, коме оваква концепција не може послужити за базу, већ зато што не потиче од неке надлежне стране: било од народа, било од неког другог меродавног фактора. По моме мишљењу аутори овога предлога су теоретичари, интелектуалци, који су на ово овлаштени толико као и сваки други човек који хоће да се овим бави. Међутим они немају везе са народом и његовим реалним животом па ни с практичном политиком, што се види и по овом њиховом саставку, који има више мање кабинетски карактер и у коме већ неке најглавније ствари не могу да прихватим.”⁴⁰

Као једно од гласила Хрватске сељачке странке, *Хрватски дневник* је демантовао овај део изјаве Влатка Мачека,⁴¹ мада је њоме доста реално обележен његов однос према интелектуалцима. У сваком случају делио га је и тадашњи председник Владе Милан Стојадиновић, као и готово целокупна политичка јавност у Краљевини Југославији, којој се мора признати да је тачно процењивала домет политичких иницијатива интелектуалаца, немилосрдно рачунајући са њиховим недопирањем до народа и немогућношћу да са те стране добију неопходну подршку. Осим те давно и више пута истакнуте констатације нема, међутим, детаљнијег одговора због чега су политичке странке повремено биле толико подозриве чак и према интелектуалцима у сопственим редовима, оспоравајући им право да као друштвена група покушају да се ванстраначки организују у решавању државноправних, међунационалних и других криза. Један од пораза Краљевине Југославије огледао се, напославу, и у томе што је далеко мање од Краљевине Србије знала да искористи интелектуални потенцијал, који ни тада није био мали, без обзира на то што југословенска држава у том погледу није достигла своју претходницу, много мању српску државу. Потпуније одговоре чекају и сва она питања у вези са одговорношћу, слабошћу и неприлагођеношћу стварности интелектуалне елите, која није успела да се наметне својој средини, да ли зато што је била „однарођена” и бирократизована или отуд што није проналазила начин да продре у сиромашно и неписмено сељачко море. Нема одговора ни на питање због чега су све иницијативе интелектуалаца у годинама после „Великог рата” биле кратког маха, често почињући замашним културно-националним плановима а завршавајући политичким задацима.

³⁸ Више: М. Радојевић, н. д., 354–355.

³⁹ Више: Љ. Бобан, „Нацрт устава групе загребачких интелектуалаца (1937)”, *Радови Филозофског факултета*, бр. 7–8, Загреб 1969–1970, стр. 91–146; М. Радојевић, „Српско-хрватски спор око Војводине 1918–1941”, *Историја 20. века*, бр. 2/1996, стр. 39–72.

⁴⁰ *Време*, 24. мај 1937.

⁴¹ *Хрватски дневник*, 25. мај 1937.

Mira Radojević

INTELLECTUALS IN POLITICS

Summary

The quantity and quality of historiographic research into participation of intellectuals in political events have so far enriched the historical science with valuable knowledge. The studies performed refer, however, to the last decades of the XIX century and the first half of the XX century. The chronological boundaries defined by the end of the Second World War, ideological-political defeat of bourgeoisie and almost corresponding physical disappearance of a lot of distinguished intellectuals were seldom overstepped. For that reason, almost every attempt at a comparative analysis or comparison of political action of scientists and intellectuals in a broader sense in different periods of the centuries that are behind us was absent. Also, some important contents regarding political engagement from the already researched period – the issue of the motive for involvement in politics, specific way of understanding it, methods of political fight, problems of freedom of ideas in relations toward the government, understanding of own role in the life of the nation and the state, power and weakness in influencing important political decision-making, civilization's contribution to the social and national development - remained insufficiently studied.

Most researchers point to the insufficient resourcefulness of scientists in practical politics, occasional rigid slavish commitment to ideas and programmes, identification of politics with science, attempts at pressing reality within the framework of personal idealism, impatience in achieving goals, incapability of achieving it without the help of a strong political party, poorly noticeable influence on political decisions, frequent alienation from the nation and its everyday needs, gradual decrease in authority of both a scientist/individual and intellectuals as a wider social group. In the period between the two world wars, it turned out that the attempts of an organized, the so-called private initiative of scientists, which commenced as big culturological-national plans and terminated as unrealizable political programmes, quickly collapsed.